

Biologická obnova štěrkopískoven I: Co to vlastně je?

Už v nejednom Ďáblíku jste se mohli dočíst, že Calla ve spolupráci s dalšími organizacemi a odborníky prosazuje biologickou obnovu štěrkopískoven. A tak mě napadlo, že by nebylo od věci tento pojem stručně vysvětlit. Nejlépe několikadílným seriálem článků o biologické obnově štěrkopískoven. I když si počtete hlavně o štěrkopískovnách, ke kterým máme v Calle osobně i geograficky nejbližší, dotkneme se čas od času i jiných těžbou narušených území.

A teď k otázce z nadpisu prvního dílu. Biologická obnova těžbou narušených území využívá v co největší míře přírodních procesů. Vychází přitom z předpokladu, že příroda sama nejlépe ví, které rostlinné a živočišné druhy mají na vytěžené ploše vhodné podmínky pro svůj život. Ačkoli na základě řady vědeckých výzkumů už umíme zhruba předpovědět, jakým směrem se bude samovolný vývoj opuštěné pískovny nebo jiné těžebny ubírat, dokáže nás příroda ještě překvapit.

O to troufalejší se proto jeví snahy autorů technických rekultivací o vysazování umělých monokultur borovic (nebo i nepůvodních exotických druhů) do pravidelných řad. V mnoha jihočeských pískovnách se můžete přesvědčit, že tyto snahy nejsou příliš úspěšné. Některé borovičky brzy uhynou, protože kolem sebe mají příliš sucho nebo je občas zatopí voda. Většina se jich sice dožije vyššího věku, ale porost, který z nich vznikne, lze jen stěží nazvat lesem. Neduživé stromky stejného stáří si vzájemně tvrdě konkurují, první zelené jehlice objevíte až vysoko v jejich korunách.

Mezi přírodě blízké formy obnovy počítáme spontánní sukcesí, řízenou (usměrňovanou) sukcesí a také managementové zásahy ve prospěch některých druhů organismů. Ekologická sukcese je vlastně směna druhů v čase. Drtivá většina těžbou narušených území v ČR má potenciál, aby se obnovila sama bez zásahu člověka, tedy spontánní sukcesí. V některých případech je vhodné sukcesí trochu nasměrovat (např. potlačením nepůvodních invazních druhů rostlin, vysetím původních druhů apod.) – pak mluvíme o sukcesí řízené nebo usměrňované.

Specifickou kategorií biologické obnovy štěrkopískoven jsou managementové zásahy. Jejich cílem je udržení nebo zlepšení podmínek pro život některého ohroženého druhu (břehulí, obojživelníků aj.) nebo i společenstva (např. písčín). Velmi často jde o druhy či společenstva, kterým nevyhovuje směřování ekologické sukcese a potřebují pro svůj život nějak narušené prostředí. Typickým příkladem jsou břehule říční, kterým se o každoroční narušení říčních břehů staraly jarní povodně. Po regulacích většiny vodních toků našťastí našly v naší krajině podobné prostředí pro hnízdění – stěny pískoven narušené těžbou. Pokud tedy chceme, aby břehule v nějaké pískovně zůstaly i po ukončení hornické činnosti, musíme čas od času stěnu strhnout. Také nezapojené trávníky písčín, v nichž dominuje pískomilná tráva paličkovec šedavý, by v našich pískovnách směřujících spontánní sukcesí k lesu, rychle zmizely. Chceme-li tedy tato ojedinelá společenstva na nějaké lokalitě udržet, musí občas dojít k narušení povrchu nebo i odstranění svrchní vrstvy s rostlinným opadem.

Ačkoli jdou popsání managementové zásahy vlastně proti ekologické sukcesí (buď ji blokují v některém stadiu nebo dokonce vracejí na samý počátek), určitě do biologické obnovy pískoven patří. Vždy budou ale tvořit spíše menší procento z celkové plochy, která bude přírodě blízkou cestou obnovována.

Biologická obnova štěrkopískoven II: Jak obnovují v zahraničí

V našich minulých projektech jsme se mimo jiné zabývali zjišťováním zahraničních zkušeností s biologickou obnovou těžbou narušených území. Existují totiž i země, kde biologická obnova není těžce se prosazujícím snem několika nadšenců, ale každodenní realitou v péči o krajinu po těžbě nerostných surovin. Zájemce o podrobnější prostudování

problematiky odkazují na náš web www.calla.cz/piskovny, kde je v rubrice „Legislativa“ ke stažení analýza zahraniční legislativy.

Velmi propracovaný systém biologické obnovy po těžbě má např. Velká Británie. Nutno podotknout, že velký podíl má na tom známá a vlivná Královská společnost pro ochranu ptactva (RSPB). Všem zájemcům o problematiku doporučuji nahlédnout na webové stránky www.afterminerals.com. Upozorňuji však, že po nahlédnutí se dostaví trudnomyslnost hraničící s rezignací, protože tak propracovaný systém s potenciálem těžených lokalit pro ochranu přírody u nás nikdy mít nebudeme. Nebo alespoň hodně dlouho ne.

Britské právo je od toho kontinentálního samozřejmě poněkud odlišné. V obnově těžbou narušených území se tato odlišnost projevuje zejména tím, že nic není předem striktně dáno. Nad plány obnovy a těžby se scházejí všechny zainteresované strany a hlavním cílem je dohoda. Mezi důležité partnery v tomto rozhodování automaticky patří nejen těžaři, úředníci vlastníci pozemků, ale i odborníci a nevládní organizace.

Ve Velké Británii existuje velmi podrobná směrnice Rekultivace minerálních dolů, která vymezuje podmínky pro obnovu těžbou narušeného území z hlediska úřadů nebo těžebních firem. Směrnice počítá s následnou lesnickou, zemědělskou nebo „zkrášlovací“ funkcí daného území, přičemž do poslední jmenované kategorie patří také využití pro ochranu přírody. Směrnice přitom umožňuje kombinaci všech tří způsobů obnovy území, aby vznikaly skutečně funkční krajinné celky podle místních podmínek.

U sousedů v Německu platí již nějaký čas doporučení, že přírodě blízké formy obnovy se mají uplatnit minimálně na 10 – 15 procentech těžebních ploch. Netýká se to jen rozlohou menších pískoven a lomů, ale i těžební krajiny v německých hnědouhelných pánvích. V České republice takový postup zatím vypadá dosti fantasticky, ale v Německu se s pomocí ekologické sukcese obnovují i rozsáhlejší oblasti výsypek po těžbě uhlí. A díky výskytu řady chráněných a ohrožených druhů už se na bývalých výsypkách vyhláší i první zvláště chráněná území.

Německé zákony řeší problematiku obnovy území po těžbě důkladněji. Např. spolková země Braniborsko vydala v roce 1993 zvláštní Zákon k zavedení regionálního plánování a plánování sanace těžby hnědého uhlí, který provázal problematiku těžby, rekultivace a územního plánování a mohl by se stát inspirací i pro krajinu severozápadních Čech.

Zkušenosti s biologickou obnovou mají také v Dánsku, i když v současné době tam už příliš nerostných surovin netěží. Prakticky jedinými těžebnami jsou tam dnes pískovny. Dříve se více prosazovaly zemědělské rekultivace, v poslední době se však často využívá rekultivace pro veřejný zájem. Tím může často být i ochrana přírody, což je v dánské zemědělské krajině vítaným oživením.

Obnovu území po těžbě upravuje v Dánsku Zákon o surovinách, který dává rozhodující pravomoc do rukou obcím. Nařizuje mimo jiné rekultivaci těžebny za účelem omezení dopadů na životní prostředí. Základní průběh těžby i rekultivace obsahuje plán, který musí schválit obecní zastupitelstvo. Podrobnosti o způsobu obnovy území však dánský zákon neobsahuje.

Rozhodně nechci plédovat pro slepé přejímání zahraničních vzorů, kterého jsme si užili (a ještě užíváme) dost a dost. Je ale na místě zjistit, jaké jsou v zahraničí zkušenosti s biologickou obnovou a neopakovat tamní chyby. V příštím díle našeho seriálu se pokusím nastínit, proč se to zatím v České republice příliš nedaří.

Biologická obnova štěrkopískoven III: Když to nejde, tak to nejde

Od lidí, kteří jsou o problematice obnovy pískoven alespoň zběžně informováni, dostávám občas otázku: Proč se u nás ta biologická obnova nepoužívá víc, když je tak skvělá? Odpověď je bohužel o dost složitější, než by se mohlo zdát.

Jeden okruh problémů, s nimiž se při prosazování přírodě blízkých způsobů obnovy potýkáme, by se dal nazvat třeba legislativní. Lesní zákon např. určuje, že do dvou let po ukončení těžby je třeba území určené pro lesnickou rekultivaci zalesnit. Přírozená sukcese je bohužel o něco pomalejší, než vysazení borovic do pravidelných řad. Přitom nesplnění zmíněné podmínky by mimo jiné mohlo znamenat citelnou pokutu pro subjekt zodpovědný za rekultivaci. Velmi často se proto ještě holý písek převrství nějakým dovezeným materiálem bohatším na živiny, aby stromky lépe rostly, což také podpoří ruderalní a invazní druhy rostlin.

Česká legislativa také počítá s tím, že po těžbě nerostných surovin bude na vytěžené ploše totéž, co tam bylo před těžbou. Výjimkou musí být samozřejmě těžba pod hladinu podzemní vody, protože z jezera už pole ani les prostě neuděláte. Přehlíží se však skutečnost, že pole vzniklé navezením ornice na dno pískovny zřejmě nebude tak úrodné, jako pole původní. Také „lesy“ vzniklé při lesnických rekultivacích pískoven často připomínají les jen přítomností stromů. Na řadě míst si můžete dokonce prohlédnout i borové monokultury, které nejsou vhodné snad ani pro těžbu dřeva. O dalších funkcích lesa ani nemluvě.

Lesnická nebo zemědělská rekultivace v řadě případů zničí populace chráněných a ohrožených druhů, které se mezitím v pískovných stačily usadit. Pokud před stěnu, kde hnízdí břehule, rekultivátoři vysadí borovičky, můžeme se s břehulí kolonií rozloučit. Potíž je v tom, že před těžbou obvykle v oblasti žádné takové druhy neobjevíme, protože podmínky vhodné pro jejich život vytvoří právě ona těžba. Ochranou druhů, které se do pískovny teprve nastěhují, se prostě při povolování těžby a tvorbě rekultivačního plánu argumentuje dost těžko.

Hned na několika místech ČR se udály až absurdní situace, kdy rekultivační firma po několika letech od těžby nejprve zlikvidovala nově vznikající les, aby vzápětí na jeho místě vysázela něco podobného. Hlavně v pískovných obklopených borovými lesy totiž nebývá zásadní rozdíl v druhovém složení nového lesa před a po rekultivaci. Ale jen v tom rekultivovaném jsou všechny borovice stejně staré a v pravidelných rozestupech. V jedné jihomoravské pískovně si zase zájemci mohou prohlédnout rekultivaci na porost stříbrných smrčků v metrovém sponu.

Hlavní příčina malého podílu biologické obnovy oproti technickým rekultivacím ale podle (nejen) mého názoru existuje v hlavách lidí. Řada těch, kteří se účastní plánování, povolování a realizace rekultivačních plánů, je zvyklá na určité postupy, které nehodlá měnit. Prostě „se to tak dělalo vždycky.“ A česká legislativa sice přírodě blízké způsoby umožňuje, příliš je však nepodporuje. Dokud nezmění tyto zaběhnuté postupy úředníci a zaměstnanci rekultivačních firem, bude přírodě blízká obnova stále popelkou.

Biologická obnova štěrkopískoven IV: Příklady táhnou

Verba docent – exempla trahunt, praví známý latinský citát. Pokud chceme prosadit častější využívání biologické obnovy pískoven, je vždycky dobré ukázat na konkrétních lokalitách, že takový postup funguje. O některých příkladech využití přírodě blízkých forem obnovy v jižních Čechách jsme už v Ďáblíku psali vícekrát. Např. o udržování hnízdních stěn pro břehule, které zajišťuje Calla, jindřichohradecké sdružení Hamerský potok, Správa CHKO Třeboňsko i některé těžební firmy. Bližší informace o této problematice naleznou zájemci v brožuře „Břehule říční – praktické a právní aspekty ochrany v podmínkách ČR“, která je sice téměř rozebrána, ale chystáme její druhé, doplněné vydání.

Asi největší podíl biologické obnovy při rekultivacích štěrkopískoven si můžete v současné době prohlédnout na Třeboňsku. Správa CHKO Třeboňsko se snaží (omezována mantinely platné právní úpravy) prosadit alespoň částečné využití ekologické sukcese ve velkých dobývacích prostorech. Tak např. v DP Cep I vzniklo na vytěžené ploše nové

rozlehlé biocentrum. Svahy v DP Cep II byly sice rekultivovány podle mnoho let starého rozhodnutí lesnicky (na borovou monokulturu), ale pobřeží rozsáhlého jezera je v šířce až padesáti metrů ponecháno přirozenému vývoji. Navíc zde došlo k rozčlenění pobřežní linie na řadu ostrůvků, poloostrovů, zálivů a různě hlubokých tůňek, což přispívá ke zvýšení biologické rozmanitosti a dodává jezeru přirozenější vzhled.

Spontánní sukcese se v jižních Čechách uplatňuje také na řadě malých pískovniček. Ideální případ nastane, pokud se těžař dohodne s ochránci přírody na vhodném postupu těžby. Příkladem takové dohody může být třeba pískovna u obce Cep, která patří Lesům ČR a kde je postup těžby plánován ve spolupráci se Správou CHKO Třeboňsko. Spontánní sukcese se uplatňuje i při obnově těžebny štěrkopísku v Plavsku. Podobný projekt pak má být realizován po ukončení právě obnovované těžebny v Nakolicích, kde existuje potenciál šíření organismů ze starší části pískovny a kde již v letošním roce hnízdí břehule v nově upravené stěně.

Také velké vodní plochy mohou přispět k ochraně přírody. Příkladem budiž ochrana rybáků obecných v pískovnách na střední Moravě. Těžaři zde společně s ornitology instalují na vodní hladinu plovoucí ostrůvky, kde mohou tito chránění a ohrožení ptáci nerušeně hnízdit.

Doslova perlou mezi českými pískovkami je Přírodní památka Pískovna u Dračice nedaleko Františkova na Třeboňsku. Rozlohou nevelká těžebna měla být zasypána a technicky rekultivována, čemuž se naštěstí podařilo zabránit. V současné době zde můžete obdivovat mozaiku různě hlubokých tůní, písčín a skalních výchozů, které těžba písku obnažila. Dalším popisem a výčtem vzácných a chráněných druhů nebudu ctěné čtenáře zdržovat. Pískovnu u Dračice totiž musíte vidět!

Jiří Řehounek